

Олексій Олександрович Кот

Відділ проблем приватного права

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
Національної академії правових наук України імені академіка Ф. Г. Бурчака
Київ, Україна

ЗАХИСТ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. У статті здійснено спробу дослідити способи захисту суб'єктивних прав у механізмі правового регулювання. Розкрито поняття механізму правового регулювання, вивчено підходи до його тлумачення. У процесі дослідження було виділено стадії правового регулювання та окреслено елементи, характерні для кожної з цих стадій. Проаналізовано законодавство України стосовно визначення правових норм і способів здійснення суб'єктивних прав, розглянуто конкретні випадки з окресленої теми в українському судочинстві. Визначено, що захист суб'єктивних прав залежить від стадії здійснення цих прав та виконання обов'язків. Зроблено висновок про те, що судова влада має вирішальне значення для формування практики забезпечення ефективного захисту цивільних прав і законних інтересів.

Ключові слова: норми права, суб'єктивне цивільне право, правове регулювання, стадії правового регулювання, захист суб'єктивних цивільних прав, способи захисту права.

Алексей Александрович Кот

Отдел проблем частного права

Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства
Национальной академии правовых наук Украины имени академика Ф. Г. Бурчака
Киев, Украина

ЗАЩИТА СУБЪЕКТИВНЫХ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ В МЕХАНИЗМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация. В статье осуществлена попытка исследования способов защиты субъективных прав в механизме правового регулирования. Раскрыто понятие механизма правового регулирования, изучены подходы к его толкованию. В процессе исследования были выделены стадии правового регулирования и обозначены элементы, характерные для каждой из этих стадий. Проанализировано законодательство Украины относительно определения правовых норм и способов осуществления субъективных прав, рассмотрены конкретные случаи по обозначенной теме в украинском судопроизводстве. Определено, что защита субъективных прав зависит от стадии осуществления этих прав и исполнения обязанностей. Сделан вывод о том, что судебная власть имеет решающее значение для формирования практики обеспечения эффективной защиты гражданских прав и законных интересов.

Ключевые слова: нормы права, субъективное гражданское право, правовое регулирование, стадии правового регулирования, защита субъективных гражданских прав, способы защиты права.

Oleksiy O. Kot

Department of Private Law
Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine named after Academician F. G. Burchak
Kyiv, Ukraine

PROTECTION OF SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION

Abstract. *The article attempts to explore the ways of protection of subjective civil rights in the legal regulation mechanism. The concept of the mechanism of legal regulation is revealed, approaches to its interpretation are studied. During the study, the stages of legal regulation were identified, as well as the elements specific to each of these stages. The legislation of Ukraine concerning the definition of legal norms and methods of implementation of subjective rights is analyzed, specific cases in Ukrainian legal proceedings are considered. It has been determined that the protection of subjective rights depends on the stage of implementation of these rights and the fulfillment of obligations. It is concluded that the judiciary is determinative for the formation of the practice of ensuring the effective protection of civil rights and legitimate interests.*

Keywords: norms of law, subjective civil law, legal regulation, stages of legal regulation, protection of subjective civil rights, methods of protection of rights.

ВСТУП

Тривалий час загальнотеоретичні та цивілістичні дослідження концентрувалися на визначенні правової природи, виявленні характерних ознак та особливостей окремих наукових категорій, таких як норма права, правовідношення, права та обов'язки, юридичні факти, санкції, відповідальність тощо. Ця тенденція зумовлена потребою вирішення найбільш нагальних питань, виявлених правозастосовною практикою.

Водночас у такому дослідницькому форматі неможливо оминати увагою системні зв'язки між окремими юридичними категоріями. Аналіз правовідносин свідчить про те, що вони є результатом впливу норми права на суспільні відносини. Регулятивний вплив норми права, приведення її в дію пов'язується із конкретними життєвими обставинами (юридичними фактами), які «запускають» виникнення суб'єктивних прав та обов'язків. Їх порушення приводить до застосування санкції правової норми або інших заходів реагування, забезпечених можливістю використання заходів державного примусу, що є характерним для позитивного права [1].

Критична маса подібних виявлених зв'язків між ключовими правовими категоріями підштовхнула науковців до постановки питання про певну систему засобів впливу права на суспільні відносини. Це давало можливість розглядати право в динаміці, дослідити його в аспекті найбільш дієвого соціального регулятора, відомого людству [2].

Не випадково Л. С. Явич ставить питання про належне розуміння права через механізм його дії. Право не має жодного сенсу, якщо його положення не знаходять

своєї реалізації в діяльності людей або їх організацій, у суспільних відносинах. Неможливо зрозуміти право, якщо відволікатися від механізму його реалізації в житті суспільства. Це не применшує значення законодавства, закріплених ним прав та обов'язків, але змушує юридичну практику й теорію постійно звільнятися від догматизму, висновків і заяв, що не відповідають дійсності. Слово законодавця або рішення суду не є самоціллю, а лише засобом для досягнення соціального результату [3]. Це підтверджує, що постановка питання про особливі засади, закони, механізми дії права не є чимось випадковим, але логічним наслідком розвитку загальноправової та цивілістичної доктрини [4; 5].

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Термін «механізм» стосовно впливу права на суспільні відносини ще на початку 70-х рр. XX ст. вперше використав М. Г. Александров для характеристики основних елементів правового регулювання [6]. При цьому, крім суто технічного значення цього терміна як аналога «машини», під механізмом розуміють:

- певну внутрішню систему;
- устрій, який визначає порядок того чи іншого різновиду діяльності;
- послідовність станів, процесів, що визначають собою яку-небудь дію, явище [7; 8].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що не технічне значення вказаного терміна, а саме можливість його використання для позначення певного процесу, дії інструменту в динамічній характеристиці зумовлює інтерес правників. З цього випливає мета статті – дослідити механізм правового регулювання та визначити способи захисту суб'єктивних цивільних прав.

Для досягнення мети дослідження застосовано ряд теоретичних методів. Зокрема, був проведений теоретичний і ретроспективний аналіз накопичених праць провідних науковців з даної тематики. Це дозволило простежити еволюцію підходів до визначення і тлумачення механізму правової регуляції, його стадій та основних складових елементів. За допомогою нормативно-правового підходу було проаналізовано законодавчі документи, зокрема Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [9]. Виділено окремі статті стосовно визначення суб'єктивного права та способів його захисту. Цінним джерелом інформації стали постанови Верховного Суду України та Вишого господарського суду України, які на конкретних прикладах дозволили охарактеризувати принципи захисту суб'єктивних цивільних прав в українському судочинстві [10–16].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЯ

2.1. *Поняття механізму правового регулювання*

Хоча поняття механізму правового регулювання за останні десятиліття стало загально визнаним і в теорії права, і в галузевих науках, інколи зустрічаються певні заперечення його доцільності. Так, Л. О. Корчевна вважає, що в умовах

гуманітаризації теоретичних знань про державу й право такий механістичний підхід до правового регулювання викликає сумніви, оскільки багато в чому заснований на особливостях радянської науки, традиційно орієнтованої на причинно-механічне бачення світу. На думку дослідниці, у сучасних умовах внаслідок онтологічної революції в науці та пов'язаної з нею гуманітаризації теоретичних знань механістичний підхід у правопізнанні є спрощеним, а отже, й недостатнім [17]. Не зупиняючись на детальній оцінці зазначеної позиції, автор констатує, що такі погляди поодинокі й у цілому не впливають на поширення цієї категорії, яка органічно ввійшла в науковий обіг.

Як відзначав С. С. Алексєєв, поняття механізму правового регулювання дає можливість не тільки зібрати разом явища правової дійсності (норми, правовідносини, юридичні акти) й визначити їх як цілісність, а й увявити їх у «працюючому», системно-динамічному вигляді, який характеризує результативність правового регулювання, його здатність гарантувати з правового боку досягнення цілей, поставлених законодавцем; висвітлити у зв'язку із цим специфічні функції, які виконують ті чи інші правові явища у правовій системі, продемонструвати між собою їх зв'язок та взаємодію [18].

На думку В. С. Ковальського, поняття «механізм правового регулювання» слід визнати вдалим, оскільки усталене значення слова «механізм» узгоджується з тими явищами, які науковці прагнуть іменувати при дослідженні правового впливу на суспільні відносини. Серед іншого можна погодитись, що механізм правового регулювання дає змогу глибше пізнати специфіку об'єктів і відносин регулювання, їх спільні та відмінні складові, особливості правового впливу на суспільні відносини [19].

Так, С. С. Алексєєв, який найгрунтовніше досліджував категорію механізму правового регулювання, зауважував, що під цим поняттям слід розуміти всю сукупність юридичних заходів у їх єдності, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [20]. Звичайно, після появи наведеного визначення здійснювалися спроби його подальшого розвитку, уточнення, а іноді навіть істотної зміни. Зокрема, на думку С. О. Погрібного, механізм правового регулювання є послідовним ланцюгом зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює цивільні відносини, – юридичний факт – права та обов'язки – реалізація цих прав і виконання обов'язків, а за необхідності – також захист порушеного права чи інтересу [21]. Автор концентрує максимальну увагу саме на динамічній характеристиці явища із визначенням основних проміжних пунктів його дії (поступального руху).

О. В. Малько пропонує розглядати механізм правового регулювання як систему правових засобів, організованих найбільш послідовно з метою подолання перешкод, що існують на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [22]. На думку автора, це є короткою формою розуміння механізму правового регулювання. Навряд чи виправданими є пропозиції зведення його тільки до подолання

перешкод, оскільки це поняття включає в себе також і безконфліктний рух втілення приписів юридичної норми в суспільне життя.

Існує і радикальне переосмислення цієї категорії. Р. Б. Шишка та О. Р. Шишка розуміють механізм правового регулювання цивільних правовідносин як передбачені нормами права конструкції визначальних для цивільного права правових інститутів (предмет і метод, засади цивільного законодавства, підстави їх виникнення, правове становище учасників, правовий режим об'єктів, місце та час здійснення прав і виконання обов'язків), які визначають допустимість, вид та зміст цих правовідносин [23]. При цьому навіть самі автори відзначають неординарність такого підходу до дефініції досліджуваного поняття й запрошують до дискусії з цього приводу.

Отже, науковцями було запропоновано значну кількість визначень поняття механізму правового регулювання, однак всі вони в цілому залишаються в межах загального розуміння цієї дефініції С. С. Алексеєва, яка була сприйнята і в сучасній вітчизняній цивілістиці [24].

2.2. Складові частини механізму правового регулювання

Питання визначення складових механізму правового регулювання як юридичної категорії досі залишається дискусійним і не знаходить одностайного сприйняття в науці. С. С. Алексеєв визначає його елементи через аналіз стадій правового регулювання:

1. Перша стадія – регламентація суспільних відносин, які потребують юридичного опосередкування.

2. Друга стадія – дія юридичних норм, що спричиняє виникнення або зміну правових відносин (суб'єктивних юридичних прав та обов'язків конкретних осіб).

3. Третя стадія – реалізація юридичних прав та обов'язків, коли правове регулювання досягає своїх цілей і втілюється у поведінці конкретних осіб.

Цим стадіям процесу правового регулювання відповідають три основних елементи: юридичні норми, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; а також два додаткових – правосвідомість і правова культура, які займають специфічне місце в механізмі, не виступають окремою ланкою, а мають загальне значення й дотичні до всіх складових механізму [20]. Близьку точку зору на стадії механізму правового регулювання та його елементів відображено в сучасній вітчизняній теорії права [25].

Водночас сам С. С. Алексеєв у подальших дослідженнях дещо доповнює свою позицію. Крім названих вище трьох стадій і відповідних елементів механізму, виникає потреба в додатковій, факультативній четвертій стадії, яка або передуює виникненню правовідносин, або покликана забезпечити їх реалізацію. Це стадія застосування права, яка характеризується тим, що владний орган (передусім суд) видає владний індивідуальний акт. Даній стадії відповідає четвертий елемент

механізму правового регулювання – індивідуальні приписи застосування права [18]. Ця позиція була підтримана й у вітчизняній науці [26; 27].

У науковій літературі неодноразово пропонувалося доповнити чи іншим чином змінити сформульовані С. С. Алексєєвим підходи до визначення складових механізму правового регулювання. Так, Ю. І. Гревцов вважає можливим окремо виділити у вказаному механізмі суб'єктів права:

- юридичні факти;
- правозастосовну практику й акти застосування права;
- діяльність спеціальних органів щодо узагальнення законодавства та його роз'яснення;
- діяльність учених-юристів з аналізу та коментування основних закономірностей правотворчості та правореалізації;
- громадську думку про право й чинне законодавство [28].

Інший набір елементів пропонував визначити А. М. Васильєв, який виділяє:

- правові принципи;
- правотворчість;
- правові норми;
- юридичні факти;
- правовідносини;
- суб'єктивне право;
- юридичний обов'язок;
- індивідуальні акти реалізації прав і обов'язків;
- правопорядок [29].

Оцінюючи наведені пропозиції, слід зазначити, що часто до стадій та елементів механізму правового регулювання включається занадто широке коло явищ, які безпосередньо не стосуються впровадження об'єктивного права в реальне життя. Не заперечуючи важливості діяльності спеціальних органів щодо узагальнення законодавства та його роз'яснення, діяльності правознавців у сфері аналізу та коментування основних закономірностей правотворчості й правореалізації, громадської думки про право й чинне законодавство, навряд чи доцільно та обґрунтовано визнавати їх елементами механізму правового регулювання, оскільки безпосередньо у правовому регулюванні вони участі не беруть. Згаданий А. М. Васильєвим правопорядок є узагальненою категорією, включає в себе правові норми, але не є інструментом їх реалізації [29].

Цікаве й питання про те, чи входять до складових механізму правового регулювання юридичні факти. О. О. Красавчиков зазначає, що вони являють собою факти реальної дійсності, з наявністю чи відсутністю яких норми цивільного права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків (цивільних правовідносин) у правосуб'єктних осіб [30]. Таким чином, юридичні факти безпосередньо стосуються механізму правового регулювання, адже саме з їх наявністю пов'язується

регулятивний вплив норми права, яка приводиться в дію або, навпаки, припиняє дію чи змінює характер залежно від появи чи припинення юридичного факту. З іншого боку, такі факти є обставинами реального (матеріального) життя, вони залишаються зовнішніми для норми права і правового регулювання як такого й не виступають провідником волі законодавця щодо конкретних життєвих відносин. О. О. Красавчиков справедливо наголошував, що норма права може встановити обов'язковість (можливість) тієї чи іншої поведінки осіб, а що стосується фактів реальної дійсності, то вона їх може тільки передбачити [30]. Після приведення норми в дію функція юридичних фактів у процесі правового регулювання на цьому завершується. А тому включення юридичного факту до механізму правового регулювання як окремого елемента розірве логічний ланцюг стадій цього механізму, об'єднаний у систему за критерієм послідовності впровадження у фактичну поведінку осіб волі суспільства (в особі законодавця), вираженої у правовій нормі. Тим більше що поява юридичного факту можлива на кількох стадіях механізму.

Ураховуючи наведене, можна визнати більш послідовними погляди С. С. Алексєєва на стадії та елементи механізму правового регулювання, оскільки вони точніше відображають ключові етапи реалізації об'єктивного права в суспільному житті.

2.3. Цивільні права та їх захист у механізмі правового регулювання

Правове регулювання в найбільш загальному розумінні передбачає впорядкування суспільних відносин через вплив на поведінку людей. Для того щоб привести активність людини у відповідність із певними уявленнями про необхідну (бажану) поведінку в конкретній ситуації, першим кроком має стати формулювання орієнтира – моделі поведінки в межах відповідної ситуації. Тому зрозуміло, що першою стадією механізму цивільно-правового регулювання визнаються формування та дія юридичних норм.

Сама по собі норма права є лише моделлю людської активності. Вона є загальним правилом, приписом діяти певним чином у певній фактичній ситуації і тому не може адресуватися індивідуалізовано. Ці приписи звернуті до всіх і кожного, чия поведінка підпадає під дію відповідної норми. На даній стадії ще невідомо, хто із суб'єктів підпадатиме під дію даної норми права і взагалі чи виникне життєва ситуація, на врегулювання якої вона спрямована.

Очевидно, що за наявності норми права подальшим кроком має бути індивідуалізація її регулятивної дії, тобто реальне застосування до конкретної життєвої ситуації та конкретних суб'єктів. Таким чином, на цій стадії цивільно-правового регулювання якраз і відбувається індивідуалізація дії правової норми через визначення того, хто виконуватиме відповідні правила і як саме.

Правове життя та весь регулятивний вплив норми права відбуваються в межах правовідносин, тобто конкретних суспільних відносин, урегульованих нормою права. Норма права сама по собі не може наділити суб'єктів правами та обов'язками

чи звільнити від правового зв'язку, що вже існує. Вона лише створює юридичну можливість виникнення, зміни та припинення цивільного правовідношення, указує на ті конкретні умови, обставини (факти), за наявності яких правовий зв'язок приходить у рух. Таким чином, норма права виступає як одна із загальних юридичних передумов виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин [30].

З появою в реальному житті юридичного факту регулятивна дія норми права приводить до виникнення конкретного цивільного правовідношення між суб'єктами. Іншими словами, у певних осіб виникають права та обов'язки стосовно конкретних благ, що виступають об'єктами цивільних прав. Такі перетворення складають зміст другої стадії цивільно-правового регулювання, на якій відбувається індивідуалізація моделей соціальної активності, закладених у нормі права, і вони стають моделями поведінки конкретних суб'єктів.

Звичайно, що визначення і фіксація того, хто і як саме повинен діяти, не приводить до досягнення мети, заради якої норма матеріального права вводилася в дію. Оскільки все право спрямоване на впорядкування реальних дій або бездіяльності осіб, третьою стадією цивільно-правового регулювання є здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків відповідними суб'єктами. За належного здійснення уповноваженими суб'єктами прав та виконання обов'язків і досягається мета всього правового регулювання через визначений механізм, оскільки саме на цій стадії з'являється та реальна фактична поведінка осіб, необхідність якої була закладена в нормі права. За твердженням Ю. М. Андреева, цією третьою стадією і закінчується нормальна дія механізму правового регулювання, адже забезпечується бажана законодавцем фактична поведінка суб'єктів права [31].

Водночас таке твердження, на наш погляд, не є коректним. Справді, механізм цивільно-правового регулювання суспільних відносин відображає процес руху запрограмованих законодавцем моделей поведінки та їх реалізацію, зрештою, в реальній поведінці осіб. Він є правовим явищем, яке включає в себе можливість використання різних юридичних засобів для досягнення кінцевої мети, забезпечення конкретної реальної поведінки суб'єктів. Однак можливість використання різних засобів для досягнення мети сама по собі не свідчить про те, що в одних випадках має місце нормальна дія механізму, а в інших – аномальна. В одних випадках правове регулювання завершується на третій стадії, коли досягається бажана мета: суб'єктивні права та обов'язки здійснюються суб'єктами без застосування ними додаткових заходів впливу. В інших, коли зобов'язана особа відхиляється від запрограмованої нормою права моделі поведінки, процес правового регулювання продовжується. Наприклад: застосування засобів примусу необхідне в таких та інших схожих випадках:

– якщо особа перешкоджає суб'єкту майнових прав інтелектуальної власності у використанні відповідного результату інтелектуальної чи творчої діяльності, незважаючи на приписи ч. 3 ст. 418 ЦК України [9];

- якщо продавець за договором купівлі-продажу всупереч приписам ч. 1 ст. 662 ЦК України не передає покупцеві визначений договором товар;
- якщо хтось втручається у сімейне життя фізичної особи, нехтуючи тим самим положеннями ч. 4 ст. 291 ЦК України.

Усі наведені ситуації об'єднує одне – конкретна фактична поведінка особи не відповідає приписам правової норми. Це означає, що третя стадія цивільно-правового регулювання не була реалізована у повному обсязі, суб'єкти правовідносин відхилилися від моделі поведінки, визначеної нормою права. Зрозуміло, що в таких випадках правопорядок передбачає можливість реагування на фактичну ситуацію з метою повернення суб'єктів правовідносин до визначених поведінкових стандартів, які відповідають нормі права, або принаймні до такої поведінки, яка здатна привести до еквівалентних компенсаційних результатів. Умовно кажучи, ця реакція правопорядку є нормальною дією механізму цивільно-правового регулювання в умовах аномальної (протиправної) фактичної поведінки конкретної особи.

Однак слід зробити певне уточнення. Для публічного права характерним є надання у правовідносинах переважного значення суб'єктивним обов'язкам, а не правам. Останні, за великим рахунком, можуть бути більш вдало охарактеризовані як функції відповідних органів влади. Натомість у приватному праві має місце принципово інша ситуація, оскільки на першому місці стоять диспозитивність, вільне волевиявлення, свобода суб'єктів, приватна ініціатива. Отже, завданням права в цій сфері життєдіяльності суспільства є досягнення конкретної поведінки зобов'язаної особи за умови, якщо цього бажає управлена сторона. Це означає:

1. По-перше, що суб'єкт цивільного права може самостійно вчинити певні дозволені об'єктивним правом дії з метою примусити зобов'язану особу виконати свій обов'язок. І ця правова можливість сама по собі забезпечується державним примусом через визнання правомірними засобів самозахисту та використання заходів оперативного впливу.

2. По-друге, суб'єкт цивільного права має гарантовану можливість одразу звернутися до примусової сили державної влади і перекласти на неї завдання повернути фактичну поведінку зобов'язаної особи в межі, передбачені встановленою моделлю (нормою права на загальному рівні та суб'єктивним цивільним обов'язком на індивідуальному рівні).

Досліджуючи цю четверту стадію правового регулювання, С. С. Алексєєв називає її стадією застосування права. Вона характеризується тим, що компетентний владний орган (перш за все суд) видає владний індивідуальний акт. Такі індивідуальні приписи застосування права є об'єктивними результатами владних дій судів та інших компетентних органів, які забезпечують реалізацію вимог юридичних норм [18].

У рамках механізму правового регулювання цивільних відносин на даній стадії досягається відповідність фактичної поведінки зобов'язаної особи передбаченій нормою права моделі. Цій меті у приватному праві слугує захист суб'єктивних цивільних прав, який повністю реалізується в межах даної четвертої стадії механізму цивільно-правового регулювання.

Зазначимо, що захист суб'єктивних цивільних прав у рамках механізму цивільно-правового регулювання пов'язаний з іншими стадіями нерозривними системними зв'язками. Зокрема, при прийнятті та введенні в дію норми права законодавцем формулюється загальне правило поведінки й одразу ж визначаються способи досягнення бажаної фактичної поведінки учасників суспільних відносин. У даному випадку неважливо, яким саме чином буде досягнуто мети: єдиною нормою матеріального права чи зі зверненням до інших статей (пунктів) нормативно-правового акта. У всіх випадках надання правила поведінки загальнообов'язкового характеру з необхідністю передбачає наявність способів приведення фактичної поведінки зобов'язаної особи до відповідної моделі.

Відповідні системні зв'язки існують також зі стадією виникнення цивільних правовідносин, що передбачає наділення осіб суб'єктивними правами та покладення на інших суб'єктивних обов'язків. Як справедливо зазначає А. Г. Ярема, будь-яке суб'єктивне право за своєю суспільною сутністю не може бути незахищеним. Право, що не захищається, втрачає свою сутність [32]. Правове регулювання будь-яких суспільних відносин, пов'язане із процесом трансформації правових приписів у площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту [4]. Тому, оскільки правове регулювання досягає своєї мети через наділення осіб суб'єктивними правами й обов'язками, повернення особи до належної моделі поведінки в разі відхилення від неї неможливе поза існуванням суб'єктивних прав в одного суб'єкта та кореспондуючих юридичних обов'язків у іншого.

Захист суб'єктивних прав тісно пов'язаний також зі стадією здійснення цих прав і виконання обов'язків. Основним завданням захисту є саме подолання перешкод, які створюються уповноваженій особі на шляху здійснення свого права, через забезпечення виконання зобов'язаною особою покладених на неї обов'язків. І. В. Жилінкова звертає увагу, що інколи реалізація суб'єктивного цивільного права потребує можливості звертатися до компетентних державних органів заради застосування державного примусу в разі невиконання контрагентом своїх обов'язків. Процес реалізації суб'єктивних цивільних прав набуває особливого значення, коли йдеться про їх захист [5].

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що звернення уповноваженої особи до суду за захистом своїх прав далеко не завжди має на меті саме здійснити належне їй суб'єктивне право за сприяння державного примусу. Принаймні такий висновок впливає з тексту ст. 15 ЦК України [9], за приписами якої кожна

особа має право на захист свого цивільного права не тільки в разі його порушення, а й у разі його невизнання або оспорювання. Якщо захист є реакцією саме на невизнання чи оспорювання, очевидно, відповідний позов не може вважатись примусовим здійсненням права, адже він буде спрямований лише на усунення невизначеності в належності суб'єктивного права. Утім з такою ж упевненістю можна стверджувати, що усунення цієї невизначеності є передумовою належного здійснення суб'єктивного права і, зрештою, все одно має зробити можливими відповідні фактичні дії уповноваженої особи. Таким чином, навіть у цьому випадку очевидним є нерозривний зв'язок захисту і здійснення суб'єктивного права.

Для четвертої стадії цивільно-правового регулювання характерні свої юридичні факти, що дають підстави уповноваженій особі звернутися за захистом своїх прав чи здійснити такий захист самостійно в межах, дозволених законом. Такими юридичними фактами, згідно зі ст. 15 ЦК України [9], є порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного права, що цілком підтверджується також судовою практикою [10; 11].

Уніфіковане розуміння цих типів протиправної поведінки було надане свого часу Верховним Судом України. Зокрема, порушення права пов'язане з позбавленням його володільця можливості здійснити (реалізувати) своє право повністю або частково. У разі оспорювання або невизнання права виникає невизначеність у праві, викликана поведінкою іншої особи. Таким чином, порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного права є підставою для звернення особи за захистом свого права із застосуванням відповідного способу захисту [12].

При цьому особливістю четвертої стадії правового регулювання цивільних відносин є те, що захист суб'єктивного цивільного права завжди реалізується в певному способі захисту.

У науковій літературі були висловлені різні точки зору щодо розуміння категорії «спосіб захисту права», зокрема, як вид вимоги, матеріально-правовий захід, порядок відновлення права, належна дія порушника або ж дія суб'єкта захисту [33]. Водночас судова практика надає перевагу підходу, за якого під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на порушника [13–16].

Диспозитивна спрямованість цивільно-правового регулювання втілюється серед іншого у свободі здійснення власного суб'єктивного права. Це зумовлює можливість вести мову і про свободу захисту власного суб'єктивного права загалом, а також свободу вибору уповноваженою стороною способу захисту.

Нормативне підтвердження ця теза отримала завдяки судовій реформі, зокрема оновленим процесуальним кодексам та змінам, внесеним до ст. 16 ЦК України. Зазначена стаття була доповнена окремим абзацом такого змісту: «Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках» [34].

ВИСНОВКИ

Отже, чинне законодавство України надає учасникам цивільно-правових відносин широкі можливості визначення та вибору способів захисту своїх порушених, оспорюваних або невизнаних прав. Це повністю відповідає сутності цивільного права, яке побудоване на принципах рівності й диспозитивності, спрямоване на реалізацію свободи особи та орієнтується на приватну ініціативу.

Відмова законодавця від закритого переліку способів захисту цивільних прав і законних інтересів, який сьогодні не відповідає сучасній динаміці цивільно-правових відносин, є абсолютно виправданою з практичної точки зору. Утім необмежена свобода уповноваженої особи у виборі способу захисту також не може вважатися абсолютним благом для цивільного обороту, адже в кінцевому рахунку це може поставити під сумнів принцип правової визначеності та зашкодити законним інтересам зобов'язаної сторони через встановлення надмірних додаткових обов'язків, приписування несумісних заходів та визнання необхідними надзвичайних за конкретної ситуації дій боржника.

За таких обставин важливу роль у формуванні правильної практики застосування положень цивільного законодавства, що спрямовані на забезпечення ефективного захисту цивільних прав та законних інтересів, сьогодні має відігравати саме судова влада, зокрема нещодавно створений у процесі реформування системи українського судочинства Верховний Суд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Social and legal norms: Towards a socio-legal understanding of normativity / [ed.: M. Baier]. – London ; New York : Routledge, 2016. – 346 p.
- [2] Olsen J. P. Democratic government, institutional autonomy and the dynamics of change / J. P. Olsen // *West European Politics*. – 2009. – Vol. 32, No. 3. – P. 439–465.
- [3] Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Ленинград : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1976. – 298 с.
- [4] Кузнєцова Н. С. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав / Н. С. Кузнєцова // *Про укр. право*. – 2010. – № 5. – С. 198–207.
- [5] Жилінкова І. В. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав / І. В. Жилінкова // *Вісн. Акад. прав. наук України*. – 2012. – № 1. – С. 100–107.
- [6] Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – Москва : Госюриздат, 1961. – 271 с.
- [7] Словник української мови : у 11 т. Т. 4 / [голова редкол.: І. К. Білодід]. – Київ : Наук. думка, 1973. – 840 с.
- [8] Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва : Мир и Образование, Оникс, 2011. – 736 с.
- [9] Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : від 16.01.2003 № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- [10] Постанова Вищого господарського суду України від 5 квітня 2011 року по справі № 12/136-НМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14637692>.

- [11] Постанова Вищого господарського суду України від 31.03.2011 року по справі №20/124-10-4307 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14636992>.
- [12] Постанова Верховного Суду України від 21 травня 2012 року по справі №6-20цс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24704776>.
- [13] Рішення Верховного Суду України від 30 травня 2012 року по справі №6-3765вов09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24976439>.
- [14] Постанова Верховного Суду України від 10 вересня 2014 року по справі №6-32цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41019672>.
- [15] Постанова Верховного Суду України від 4 лютого 2015 року по справі №6-243цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42685784>.
- [16] Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2016 року по справі №6-265цс16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57035432>.
- [17] Корчевна Л. О. До критики поняття «механізм правового регулювання» / Л. О. Корчевна // Право України. – 2003. – №1. – С. 117–119.
- [18] Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. 2 / С. С. Алексеев. – Москва : Юрид. лит., 1981. – 360 с.
- [19] Ковальський В. С. Охоронна функція права : [монографія] / В. С. Ковальський. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 336 с.
- [20] Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – Москва : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
- [21] Погрібний С. О. Механізм та принципи правового регулювання договірних відносин у цивільному праві : [монографія] / С. О. Погрібний. – Київ : Прав. єдність, 2009. – 304 с.
- [22] Теория государства и права: [курс лекций] / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. – Москва : Юристъ, 2001. – 776 с.
- [23] Шишка Р. Механізм правового регулювання цивільних правовідносин / Р. Шишка, О. Шишка // Про укр. право. – 2013. – №6–7. – С. 220–233.
- [24] Кузнецова Н. С. Гражданско-правовая ответственность: понятие, условия и механизм применения / Н. С. Кузнецова // Альм. цивилистики. – 2010. – №3. – С. 30–48.
- [25] Загальна теорія держави і права : підручник / [за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
- [26] Кузнецова Н. С. Вдосконалення механізму правового регулювання цивільних відносин в Україні / Н. С. Кузнецова // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті В. П. Маслова, 25 лют. 2011 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : Кроссеруд, 2011. – С. 45–47.
- [27] Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беляневич. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
- [28] Гревцов Ю. И. Правовые отношения и осуществление права : монография / Ю. И. Гревцов. – Ленинград : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1987. – 127 с.
- [29] Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 64 с.
- [30] Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – Москва : Госюриздат, 1958. – 182 с.

- [31] Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты / Ю. Н. Андреев. – Москва : Норма, Инфра-М, 2010. – 464 с.
- [32] Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом / А. Г. Ярема // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12 (112). – С. 34–39.
- [33] П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / П'янова Яна Валеріївна. – Харків, 2009. – 224 с.
- [34] Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів [Електронний ресурс] : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.

REFERENCES

- [1] Baier, M. (Ed.) (2016). *Social and legal norms: Towards a socio-legal understanding of normativity*. London and New York: Routledge.
- [2] Olsen, J. P. (2009). Democratic government, institutional autonomy and the dynamics of change. *West European Politics*, 32(3), 439–465.
- [3] Yavich, L. S. (1976). *The general theory of law*. Leningrad: Publishing House of Leningrad State University.
- [4] Kuznetsova, N. S. (2010). Civil liability and civil rights protection. *On Ukrainian Law*, 5, 198–207.
- [5] Zhilinkova, I. V. (2012). Features of realization of subjective civil rights. *Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 100–107.
- [6] Aleksandrov, N. G. (1961). *Law and legality during the period of extensive construction of communism*. Moscow: Gosyuridat.
- [7] Bilodid, I. K. (Ed.) (1973). *Dictionary of the Ukrainian language, Vol 4*. Kyiv: Naukova Dumka.
- [8] Ozhegov, S. I. (2011). *Explanatory dictionary of the Russian language*. Moscow: Mir i Obrazovaniye, Oniks.
- [9] Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *Civil Code of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- [10] Supreme Economic Court of Ukraine. (2011). *Resolution of April 5, 2011 No. 12/136-HM*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14637692>.
- [11] Supreme Economic Court of Ukraine. (2011). *Resolution of March 31, 2011 No. 20/124-10-4307*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14636992>.
- [12] Supreme Court of Ukraine. (2012). *Resolution of May 21, 2012 No. 6-20yc11*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24704776>.
- [13] Supreme Court of Ukraine. (2012). *Decision of May 30, 2012 No. 6-3765вов09*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24976439>.
- [14] Supreme Court of Ukraine. (2014). *Resolution of September 10, 2014 No. 6-32yc14*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41019672>.
- [15] Supreme Court of Ukraine. (2015). *Resolution of February 4, 2015 No. 6-243yc14*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42685784>.
- [16] Supreme Court of Ukraine. (2016). *Resolution of March 30, 2016 No. 6-265yc16*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57035432>.
- [17] Korchevna, L. O. (2003). On the critique of notion «mechanism of legal regulation». *Law of Ukraine*, 1, 117–119.

- [18] Alekseev, S. S. (1981). *General theory of law. Vol. 2*. Moscow: Yuridicheskaya Literatura.
- [19] Kovalsky, V. S. (2010). *Protective function of law*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [20] Alekseev, S. S. (1966). *The mechanism of legal regulation in a socialist state*. Moscow: Yuridicheskaya Literatura.
- [21] Pogribny, S. O. (2009). *The mechanism and principles of legal regulation of contractual relations in civil law*. Kyiv: Pravova Yednist.
- [22] Matuzov, N. I., & Malko, A. V. (Eds.) (2001). *Theory of Government and Rights*. Moscow: Yurist.
- [23] Shyshka, R., & Shyshka, O. (2013). The mechanism of legal regulation of civil legal relations. *On Ukrainian Law*, 6–7, 220–233.
- [24] Kuznetsova, N. S. (2010). Civil liability: the concept, conditions and mechanism of application. *Almanac of Civil Law*, 3, 30–48.
- [25] Tsvik, M. V., & Petrishin, O. V. (Eds.) (2009). *General theory of state and law*. Kharkiv: Pravo.
- [26] Kuznetsova, N. S. (2011). Improvement of the mechanism of legal regulation of civil relations in Ukraine. *Materials of the scientific and practical conference devoted to the memory of V. P. Maslov "Actual problems of civil, housing and family law"*, 25, 152–154.
- [27] Belyanovich, O. A. (2006). *The economic contractual law of Ukraine (theoretical aspects)*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [28] Grevtsov, Yu. I. (1987). *Legal relations and the implementation of rights*. Leningrad: Publishing House of Leningrad State University.
- [29] Vasilyev, A. M. (1976). *Legal categories: Methodological aspects of the development of the category of theory of law*. Moscow: Yuridicheskaya Literatura.
- [30] Krasavchikov, O. A. (1958). *Legal facts in Soviet civil law*. Moscow: Gosyuridadat.
- [31] Andreev, Yu. N. (2010). *Mechanism of civil protection*. Moscow: Norma, Infra-M.
- [32] Yarema, A. G. (2009). *A system of ways to protect civil rights by a court*. Bulletin of the Supreme Court of Ukraine, 12 (112), 34–39.
- [33] Pyanova, Ya. V. (2009). *Judicial protection of property civil rights* (Candidate thesis, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine).
- [34] Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *The Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts"* from 03.10.2017 No. 2147-VIII. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.

Олексій Олександрович Кот

Доктор юридичних наук

Заслужений юрист України

Старший науковий співробітник відділу проблем приватного права

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України імені академіка Ф. Г. Бурчака

01042, вул. Раєвського, 23-а, Київ, Україна

Член Ради з питань судової реформи при Президенті України

Керуючий партнер ЮФ «Антика»

01001, вул. Хрещатик, 12, Київ, Україна

Алексей Александрович Кот

Доктор юридических наук

Заслуженный юрист Украины

Старший научный сотрудник отдела проблем частного права

Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства Национальной академии правовых наук Украины имени академика Ф. Г. Бурчака

01042, ул. Раевского, 23-а, Киев, Украина

Член Совета по вопросам судебной реформы при Президенте Украины

Управляющий партнер ЮФ «Антика»

01001, ул. Крещатик, 12, Киев, Украина

Oleksiy O. Kot

Doctor of Law

Honored Lawyer of Ukraine

Senior Researcher, Department of Private Law

Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine named after Academician F. G. Burchak

01042, 23-a Raevsky Str., Kyiv, Ukraine

Member of the Judicial Reform Council under the President of Ukraine

Managing partner of ANTIKA Law Firm

01001, 12 Khreshchatyk Str., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Кот О. О. Захист суб'єктивних цивільних прав у механізмі правового регулювання / О. О. Кот // Вісн. Нац. акад. прав. наук України. – 2018. – Т. 25, №2. – С. 83–98.

Suggested Citation: Kot, O. O. (2018). Protection Of Subjective Civil Rights In The Mechanism Of Legal Regulation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(2), 83–98.

Стаття надійшла / Submitted: 15.04.2018

Доопрацьовано / Revised: 03.06.2018

Схвалено до друку / Accepted: 25.06.2018